

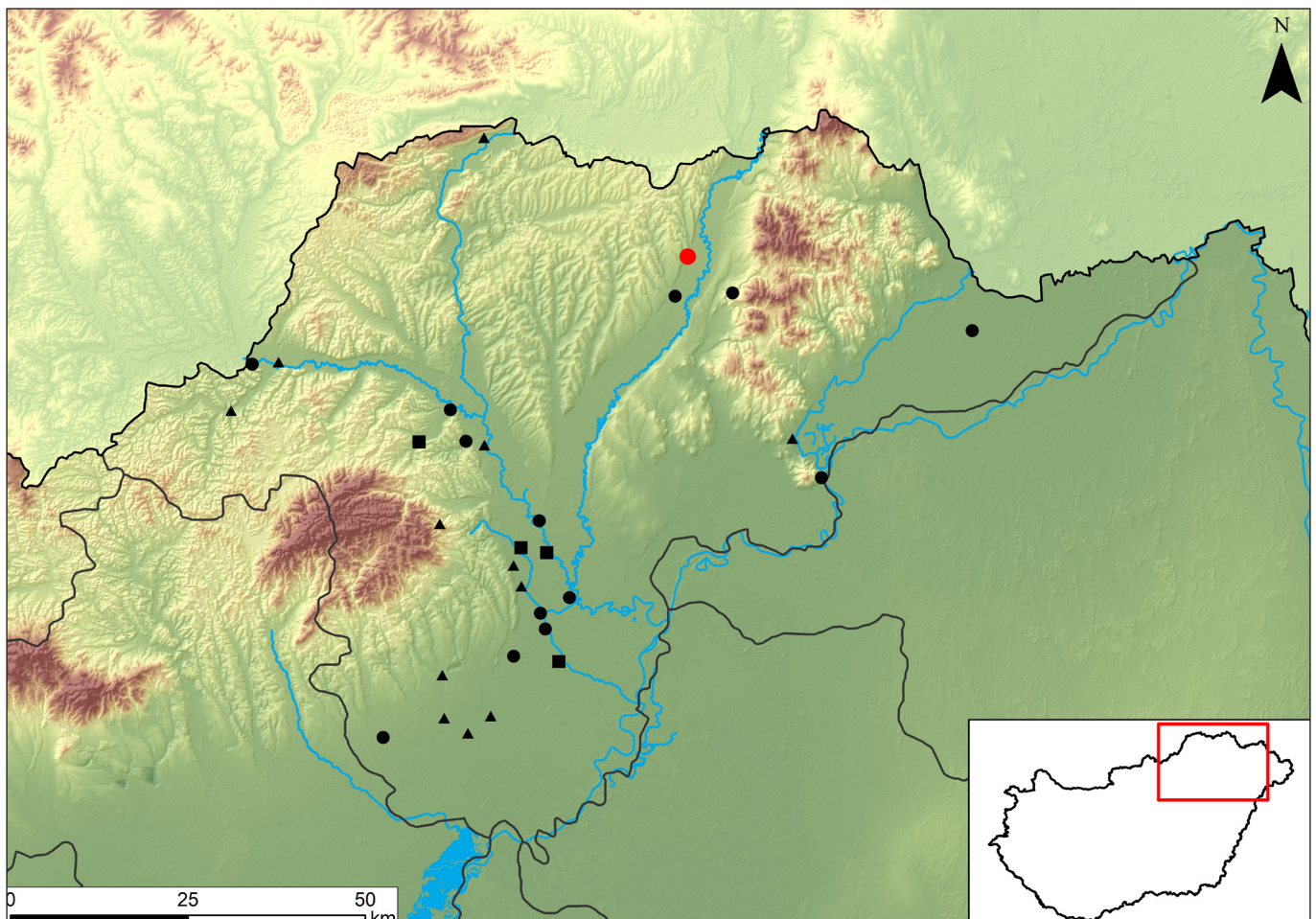
NOVAJIDRÁNY-SÁRVÁR-ERDÉSZHÁZ: KELTA TEMETŐRÉSZLET A CSEREHÁT LÁBÁNÁL

VASS BIBORKA¹ – SÖRÖS F. ZSÓFIA²

Magyar Régészet 10. évf. (2021), 2. szám, pp. 15–23. <https://doi.org/10.36245/mr.2021.2.4>

A Kárpát-medence keleti részét, beleértve a mai északkelet-magyarországi területeket, a Kr. e. 4. sz. végén – Kr. e. 3. sz. elején kelta népesség hullám érte el. Az újonnan érkező közösségek jelenlétéről a rítus és anyagi kultúra speciális elemei tanúskodnak a régió temetőiben. Jelen tanulmány a Hernád völgyében 2019 során feltárt kelta temetőrészlet kutatási eredményeiről szolgál előzetes jelentésként. A Novajdrány–Sárvár–erdészházi, legkorábban Kr. e. 4. sz. végén, illetve Kr. e. 3. sz.-ban használt temető jól illeszkedik a térségben feltárt késő vaskori temetők sorába: hamvasztásos és korhasztásos temetkezéseket egyaránt meg lehetett figyelni a sírok között, melyeket gazdagon láttak el fém- és edénymellékletekkel. A sírmellékletek között megjelenő tipikusan La Tène ízlésű tárgyak mellett megjelenő, főként a kerámiaanyagban előforduló, szkíta hatású formák jól reprezentálják a kelta és szkíta kulturális elemek keveredését a régióban a késő vaskor folyamán.

Kulcsszavak: késő vaskor, birituális temető, Hernád-völgy

1. kép. A késő vaskori lelőhelyek elterjedése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Piros kör: a lelőhely elhelyezkedése, kör: temető/sír, háromszög: település, négyzet: temető/sír és település (grafika: Vass Biborka, Sörös F. Zsófia, Látos Tamás)

¹ Régész, Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság. E-mail: vass.biborka@mnm.hu

² Régész, Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság. E-mail: soros.zsofia@mnm.hu

A késő vaskor időszakában lelőhelyek egész sora utal a kelták (La Tène-kultúra) jelenlétére a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében,³ melyek legkorábban a Kr. e. 4. sz. végére, javarészt pedig a Kr. e. 3–2. sz.-ra keltezhetőek (SZABÓ & TANKÓ 2018, 211–222). Az elsősorban a Sajó völgyében és a Sajó-Hernád-síkon sűrűsödő településrendszer és a telepeken élő közösségek által használt temetők mellett feltételeznünk kell, hogy a Hernád-völgy az ismert lelőhelyeknél nagyobb arányban volt lakott (1. kép). A lelőhelyek tekintetében jelenleg jelentkező hiátust inkább lehet kutatásbeli hiányosságokkal magyarázni, ezen minden bizonynyal változtatni fog az M30-as autópályához kötődő feltárások során előkerült leletanyag. Ehhez a képhez ad újabb adalékot a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatósága (MNM RÖG) által feltárt, Novajdrány határában előkerült temetőrészlet is.

A LELŐHELY KÖRNYEZETE

Novajdrány–Sárvár-erdészház lelőhelye két kistáj – a Hernád-völgy és a Keleti Cserehát – találkozásánál, egy észak–déli irányú dombhát délkeleti lejtőjén fekszik a község szélétől 100 m-re északra (2. kép). A terület nem volt ismeretlen a régészek számára, hiszen 1984-ben emésztőgödör ásása közben egy kard hüvelyének darabjaival együtt

3. kép. A feltárás területe. Szürke: az 1990-es években feltárt szelvények, barna: az egykori erdészház elhelyezkedése, pont-vonallal lehatárolt terület: 2019-ben feltárt szelvények (grafika: Vass Biborka)

2. kép. A lelőhely északkeleti irányból nézve (fotó: Zsiga-Csoltkó Emese)

előkerült egy kés, illetve egy urnaként értelmezett edény (WOLF & SIMÁN 1986, 352). Az erdészháztól északra, annak kertjében 1990 és 1993 között a Herman Ottó Múzeum B. Hellebrandt Magdolna vezetésével már végzett feltárásokat. Eredményeit egyelőre mindössze egy rövid közlésből ismerjük, melyből kiderül, hogy három ásatási szezon alatt összesen tizennyolc késő vaskori sír került azonosításra. A lelőhelynév ellenére a dombon nincs nyoma erődítésnek (HELLEBRANDT 1997, 74).

Közel harminc év után, 2019 áprilisában további sírok kerültek elő az M30-as autópálya Miskolc és Tornyosnémeti közötti szakaszához kapcsolódó megelőző feltárás során. Az ásatás a korábban kutatót területtől dél–délkeletre Zsiga-Csoltkó Emese irányításával valósult meg (3. kép). A munkát több

³ Az északkelet-magyarországi régió és Borsod-Abaúj-Zemplén megye késő vaskori kutatástörténetében kiemelendő B. Hellebrandt Magdolna munkássága (HELLEBRANDT 1999). Az elmúlt évtizedekben szintén jelentős eredményeket értek el az ELTE által vezetett topográfiai (CZAJLIK & TANKÓ 2004) és nagyberuházásokhoz köthető régészeti feltárások, elsősorban Sajópetri kelta település (SZABÓ 2007) és temető (SZABÓ & TANKÓ 2018) kutatásának eredményei egészítették ki fontos ismeretekkel a régió késő vaskori történetét.

tényező is nehezítette: a humuszolás során világossá vált, hogy az altalaj eltérő mélységekben jelentkezett, a sírok pedig helyenként mindössze 10-15 cm vastag humuszréteg alatt már rögtön jelentkeztek. Ebből adódóan, minden óvatosság ellenére is, a markológép több alkalommal roncsolta az edények felső részét. Ugyancsak nem könnyítette meg a régészeti munkálatokat, hogy a lehumusztolt felszínen nem jelentkeztek sírfoltok, így a sírhelyekre számos alkalommal csupán a földből kilógó leletek utaltak. További sírok azonosítása végett magnetométeres felmérést végzett a Múzeum,⁴ melynek felhasználásával további objektumok kerültek elő. A feltárt sírokból látszik, hogy több is áldozata lett a domboldal pusztulásából adódó természetes erózióknak, ill. a 2000-es években végzett tereprendezésnek, melynek során a dombhát magasabb részét gépi erővel déli irányban elhúzták.

A TEMETKEZÉSI RÍTUS ÉS A LELETANYAG BEMUTATÁSA

A 2019-ben folytatott ásatás során tizenöt, sírként értékelhető objektum került feltárássra, melyek három csoportban jelentkeztek. A középső csoport elhelyezkedése alapján felmerült, hogy a temető tovább folytatódik délnyugati irányban, ezért az előzetesen bontómunkára kijelölt területet ilyen irányba kibővítettük. Ennek eredményeképp további egy sír került elő a terület délkeleti részén, a 3-as számú főutat határoló plató széléhez közel. A sírok elhelyezkedése alapján nem kizárható, hogy a temetkezések déli irányba folytatódjanak, a déli irányba haladó nyomvonal humuszosítási munkálatai során azonban további sírok nem kerültek elő. A temető szerkezetéről teljesebb képet akkor fogunk csak kapni, ha a 1990-es évek során feltárt temetőrészlet is publikálásra kerül.

A sírgödörök kialakítására a beásás elszíneződésének hiányában csak közvetett módon, a csontok és a leletek elhelyezkedéséből, illetve azok közel azonos mélységű előfordulásából lehet következtetni. Ezek alapján megállapítható, hogy több esetben négyzetesen kialakított, egyenes aljú sírokkal kell számolni (4–5. kép). Ami a temetkezési rítust illeti, feltételezhetően⁵ tizennégy hamvasztásos, és egy csontvázas sír került elő a feltárt temetőrészlet területén. Mindössze a STR 16-17-es számú sír tartalmazott korhasztásos csontvázat, további két egyén elhamvasztott maradványai a csontvázzal szoros összefüggésben, azzal szuperpozícióban kerültek elő (4. kép; SÖRÖS & VASS 2020). Több sírban hamvakkal kevert faszenes réteget lehetett dokumentálni (5–6. kép), melyek esetében feltételezhető, hogy a halotti máglyát vagy annak egy részét a sírgödörbe szórták, esetleg behúzták (a jelenségre párhuzamként említhető pl. Ludas 670. sír, SZABÓ & TANKÓ 2012, 25). Az eltérő temetkezési rítusok aránya kb. megegyezik a B. Hellebrandt M. által feltárt novajdrányi temetőrészletben megfigyelttel, ahol 18 temetkezésből mindössze egy volt korhasztásos (HELLEBRANDT 1997, 74). A hamvasztásos rítus dominanciája a legtöbb hasonló korú La Tène-kori temetőben megfigyelhető Északkelet-Magyarországon (SZABÓ & TANKÓ 2018, 136–137).

Általánosan elmondható, hogy a kevésbé bolygatott sírok gazdagok voltak mellékletekben. A következőkben néhány kiválasztott tárgycsoport bemutatásával szeretnénk illusztrálni a temetőrész-

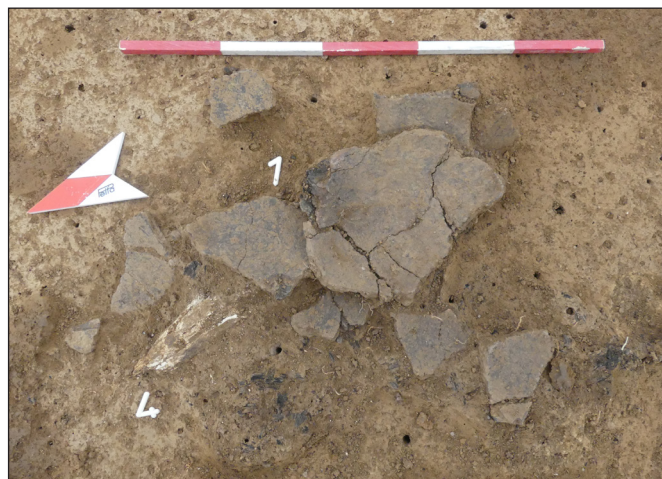
4. kép. A temetőrészlet egyetlen birituális sírja, STR 16-17 (fotó: Vass Biborka)

⁴ A felmérést a Herman Ottó Múzeum által biztosított hordozható MAGNETO® magnetométerrel Tóth Krisztián végezte. A kutatáshoz való hozzájárulásukat ezúton is köszönjük.

⁵ Több olyan sír került feltárássra, ahol nem lehetett szabad szemmel hamvakat megfigyelni, így a feldolgozottság jelenlegi állapotában nehéz megállapítani, hogy beszélhetünk-e szimbolikus temetkezésekről. A temetőrészlet minden sírjából földmintát vettünk, melyek flotálása során – ha csak kis mennyiségben is, de – további emberi maradványok kerültek elő. Az embercsont anyagot dr. Mateovics-László Orsolya dolgozza fel.

5. kép. STR 14-es síron belül jól azonosítható volt egy Ny–K-i irányú hamvakkal kevert faszemes réteg (fotó: Zsiga-Csoltkó Emese)

6. kép. Faszénnel és hamvakkal keveredett foltok több sírban is megfigyelhetők voltak, STR 18 (fotó: Zsiga-Csoltkó Emese)

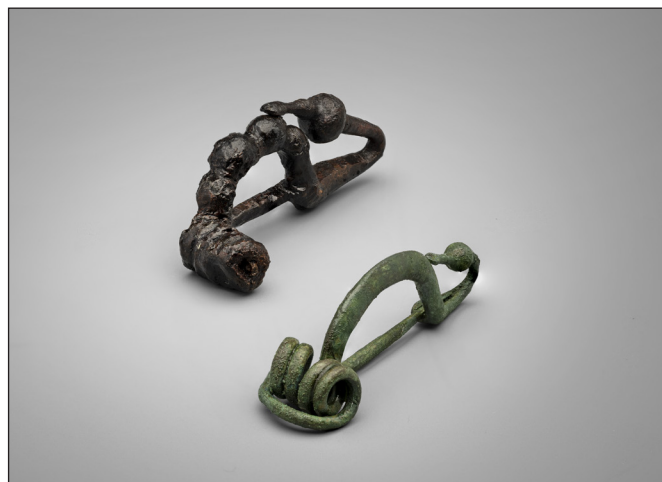
let leletbőségét. A viseleti elemek szinte minden esetben a hamvak közül kerültek elő (7–8. kép), bár ezt a képet árnyalhatnák azok a temetkezések, ahol a bolygatottság miatt csak bizonytalanabb megfigyeléseket lehetett tenni. Több fibulatípus is előfordult a leletek között, melyek segítenek a temetőrészlet finomdatálásában: ezek a kisméretű bronzból és vasból készült duxi típusú fibulák (9. kép) a LT B1-B2 időszakok fordulójára keltezhetők (BUJNA 2003, 104, Obr. 62). Ami a karikaékszereket illeti, töredékeik több sírból is

7–8. kép. Különböző viseleti tárgyak az emberi maradványok között, STR 14, STR 16-17 (fotó: Zsiga-Csoltkó Emese, Vass Biborka)

előkerültek, teljesen ép állapotban egy sem került feltárára. Négy sírból származnak bronz karperecekhez tartozó darabok, melyek között van plasztikus díszítésű (10. kép), dudorosán megvastagodó, ill. gyöngyfűzés típus is (BUJNA 2005). Utóbbihoz tartozó darabok esetében nem megállapítható, hogy a pecsétlős végű vagy a zárt karikás típushoz lehet-e őket besorolni, mivel végződéseik nem kerültek elő. A temetkezési rítussal kapcsolatos megfigyeléseket árnyalja, hogy egy Bujna EF-A1/A2 típusú vas fibulát (BUJNA 2003, 61–64) és két Bujna BR-A1 típusú bronz karperec-töredéket (BUJNA 2005, 13–18) tartalmazott egy egészben felszedett csupor formájú edény, melyet röntgen-radiográfiás vizsgálat után a restaurátor kollégák az MNM Daróczi úti laborjában bontottak ki (PÁLFALVI et al. 2021).

A temetőrészlet gazdag volt fegyvermellékletekben. Összesen három kard került elő, ezek kivétel nélkül vashüvelyükben, meghajlított formában, lándzsával felszerelt sírokban voltak elhelyezve. Hajlított kardokat ötből négy esetben B. Hellebrandt M. is megfigyelt a temető másik részletében. Érdekes rítusbeli elemként lehetett dokumentálni a STR 19-20-as sírból előkerült nagyméretű, urna alakú fazék körül elhelyezett vaskardot (11. kép). Míg a fegyverek meghajlításának szokása általános jellegzetessége a késő vaskori kelta temetkezéseknek, az edénymelléklettel összefüggésben elhelyezett, hajlított fegyver ennek csak ritkábban megjelenő változata (párhuzamként említhető pl. Ludas–Varjú-dűlő 904 sírja: SZABÓ & TANKÓ 2012, 46 és Sajópetri–

9. kép. Bronzból és vasból készült fibulák, STR 14 és STR 16-17 (fotó: Bicskei József; Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság)

10. kép. Plasztikus díszítésű bronz karperec töredéke, STR 13 (fotó: Bicskei József; Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság)

11. kép. Urna alakú edény köré hajlított vas kard, STR 19-20 (fotó: Vass Biborka)

12. kép. Egymásra korrodálódott lándzsahégyek, STR 1 (fotó: Bicskei József; Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság)

Homoki-szőlőskert 59/131 sírja: SZABÓ & TANKÓ 2018, 92). A STR 13-as sírból a kardhüvelyhez tartozó Kosd C-típusú kardkoptató (Kr. e. 4. vége – 3. sz. első fele) is előkerült (SZABÓ & PETRES 1992, 28, 80. Fig. II).

A feltárások során összesen hat lándzsa került elő: két sírban egyesével, kettő másikban pedig párosával helyezték el őket az elhunyt mellé. Bár a tipológiai jellegzetességeiket tekintve a lándzsahegyek viszonylag nagy változatosságot mutatnak, a formai jegyek nem minden esetben teszik lehetővé a tárgyak pontosabb besorolását azok korrodáltsága miatt. Ritka típusnak számít a STR 8-as sírból egy klasszikus levélhegy alakú lándzsahegyre kissé ferdén rákorrodálódott, váltakozó gyűrűkötegekkel és gomb alakú taggal díszített hosszú köpűjű, kis fejű darab. Ezt kialakítása alapján dobófegyver részeként, azaz dárdahégyként lehet értelmezni (12. kép). Az 1990-es években feltárt temetőrészlet 11. sírjából ehhez hasonló, díszítetlen és hosszabb köpűvel rendelkező, pikaként interpretált fegyver került elő (HELLEBRANDT 1997, 74, Abb. 7/4), melyet a görög és makedón kultúrákban egy zártabb egységben együtt mozgó csapat tudott csak hatékonyan használni. Ezt a típusú hadviselést a kelták nem alkalmazták (SZABÓ 2014, 110). A temető egyik legszebb darabja a szinte „új” állapotban megmaradt, STR 19-20 hamvai közül előkerült kisméretű lándzsahegy, melynek köpűjén post-waldalgesheim stílusban bevéssett, újraértelmezett palmetta- és indamotívumok kerültek kialakításra (13. kép).

Egy esetben a támadófegyvereket pajzzsal együtt tették a sírba, melyre egy korai típusú kétrészes vas pajzsdudor megléte utal. Utóbbi legközelebbi párhuzama az egykori Felsőméráról ismert (MIHALIK 1905, 263). A pajzs tartozékai egy, a lelőhelyen egyben felszedett, szorosan összecsomagolt fém-tárgy-együttesből kerültek elő, melynek kísérő leletei egy összehajtott vaskard, annak hüvelye, egy vas lándzsahegy, egy vasolló és egyéb leletek voltak (14. kép). A temetőrészlet feltárása során több esetben is – mind a hamvak és az állatcsontok, mind pedig a leletanyag kapcsán – meg lehetett figyelni hasonló „kupacolásokat”, melyek esetenként utalhatnak arra, hogy ezeket valamilyen lebomló anyagból készült tárolóedénybe vagy textilbe csavarva helyezték a sírokba (TANKÓ & TANKÓ 2012, 254).

Késő vaskori sírokban nem számít egyedülálló jelenségnek kések mellékletként való elhelyezése.

13. kép. Díszített köpűjű lándzsahegy, STR 20 (fotó: Bicskei József; Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság)

14. kép. A sírba feltételezhetően valamilyen szerves anyagba (pl. textilbe, gyékénybe) helyezett vagy tekert vas tárgyak, STR 14 (fotó: Vass Biborka)

15. kép. Stomfai típusú (a: STR 13) és karikában végződő nagyméretű kések (b: STR 20) (fotó: Bicskei József; Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság)

16. kép. Kelta (a-b) és szkíta (c-e) formakincsű edénytípusok: a: bepecsételt urna formájú edény (STR 14), b: omphalosos csupor (STR 16-17), c: behúzott peremű tál (STR 16-17), d: virágcserep alakú edény (STR 14), kettős kónikus urna (STR 20) (fotó: Bicskei József; Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság)

Öt temetkezés során is kerültek vaskések a sírgödörbe, melyek között van egy vasborotva, egy stomfai típusú, valamint egy karikában végződő nagyméretű vágókés is (15. kép). Utóbbi a STR 13-ból került elő, nem messze egy állatsontokból álló kupactól, mely vele keveredett bronz tárgyak mellett vadkanagyart is tartalmazott. A kések használata valószínűleg összefügghetett a mellékletként sírba helyezett állatok feldarabolásával, ill. a tárgy típus univerzális használati lehetőségeivel is (MARION & GUILLAUMET 2012; MÉNIEL 2012, 240–245).

Más késő vaskori temetőkhöz hasonlóan a novajdrányi temetőrészlet is gazdag volt edénymellékletekben, melyek különböző darabjait többször egymás mellé, olykor több csoportban vagy egy sorba rendezve helyezték el. A tipikusan LT ízlésű korongolt és kombinált technikával készült formák (16. kép/a-b) – S-profilú tálak, omphalosos csuprok, urna alakú fazekak – mellett megjelennek a szkíta hagyományokat hordozó edények is, úgymint a kézzel formált kettős kónikus urnák, a behúzott peremű tálak és a virágcserep alakú fazekak (16. kép/c-d). Az egyik kelta formakincsű fazék vállán több bepecsételt S-motívumokból álló sorminta, valamint hármasságokban elrendezett, koncentrikus körökből álló díszítés figyelhető meg. A két különböző formakincset magán viselő edény együttes jól reprezentálja a helyi hagyományok és formák továbbélését, a kelta és szkíta kulturális elemek keveredését a régióban a késő vaskor folyamán (SZABÓ 2007, 329–332).

A TEMETŐRÉSZLET ELŐZETES ÉRTÉKELÉSE

A temetőrészlet jelenlegi feldolgozási állapotából is nyilvánvalóan kitűnik, hogy a lelőhely jól illeszkedik az északkelet-magyarországi régióban feltárt késő vaskori temetők sorába: hamvasztásos és korhasztásos temetkezéseket egyaránt meg lehetett figyelni a Novajdrány határában előkerült sírok között, melyeket gazdagon láttak el fém- és edénymellékletekkel. A tárgyak tipokronológiai jellegzetességénél fogva megállapítható, hogy az 1990-es években és a 2019-ben feltárt sírok egy olyan temetőnek a részét képezték, melyet legkorábban a Kr. e. 4. sz. végén és a Kr. e. 3. sz. során használtak. Az eddig feldolgozott leletanyag alapján tehát a temető a LT B2-es időszakban bizonyosan használatban volt.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnénk kifejezni hálánkat Zsiga-Csoltkó Emesének, aki átengedte a temetőrészlet feldolgozásának jogát, dr. Mateovics-László Orsolyának az embercsont anyag elemzésért, valamint Pálfalvi Zsuzsannának, Balogh Imrének és Nagy Ágnesnek a restaurátori munkáért. Bicskei Józsefnek a kiváló tárgyfotókért tartozunk köszönettel.

AJÁNLOTT IRODALOM

B. Hellebrandt, M. (1997). Keltische Eroberung und Ansiedlung in Nordungarn (Kelta hódítás és megtelepedés Észak-Magyarországon). *Zalai Múzeum* 8, 69–78.

Jerem, E. (2003). A késő vaskor, La Tène-kor, a kelták. In Visy, Zs. (szerk.), *Magyar régészet az ezredfordulón* (pp. 192–200). Budapest: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Teleki László Alapítvány.

Szabó, M. (2005). *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*. Budapest: L'Harmattan.

Szabó, M. (2015). A kelták Magyarországon. In Szabó, M. & Borhy L., *Magyarország története az ókorban: Kelták és rómaiak* (pp. 13–81). Bibliotheca Archaeologica. Budapest: L'Harmattan.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bujna, J. (2003). Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska (Fibeln aus keltischen waffenlosen Gräbern aus dem Gebiet der Slowakei). *Slovenská Archeológia* 51, 39–108.

Bujna, J. (2005). *Kruhový šperk z laténských ženských hrobov na Slovensku (Ringschmuck aus latènezeitlichen Frauengräbern in der Slowakei)*. Nitra: Filozofická fakulta UKF.

Czajlik, Z. & Tankó, K. (2004). Késő vaskori topográfiai adatok Sajópetri környékéről (Late Iron Age topographic data from the environs of Sajópetri). *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003* [2004], 97–110.

B. Hellebrandt, M. (1997). Keltische Eroberung und Ansiedlung in Nordungarn (Kelta hódítás és megtelepedés Észak-Magyarországon). *Zalai Múzeum* 8, 69–78.

Hellebrandt, M. (1999). Celtic Finds from Northern Hungary. In Kovács, T. & F. Petres, É. & Szabó, M. (szerk.), *Corpus of Celtic Finds in Hungary*, vol. 3 (pp. 183–280). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Marion, S. & Guillaumet, J.-P. (2012). Couteaux, forces et autres instruments dans les sépultures de Ludas. In M. Szabó, K. Tankó & Z. Czajlik (eds), *La nécropole celtique à Ludas–Varjú-dűlő* (pp. 189–196). Budapest: L'Harmattan.

Méniel, P. (2012). Les offrandes animales de la nécropole celtique de Ludas–Varjú-dűlő. In M. Szabó, K. Tankó & Z. Czajlik (eds), *La nécropole celtique à Ludas–Varjú-dűlő* (pp. 219–248). Budapest: L'Harmattan.

Mihalik J. (1905). A felső-mérai La-Tène-kori vasleletről. *Archeológiai Értesítő* 25, 261–266.

Pálfalvi, Zs., Vass, B., Balogh, I., Nagy, Á., Horváth, M. Sörös, F. Zs., & Czifra, Sz. (előkészületben). *Lépésről lépésre: késő vaskori sírmellékletek (edény, bronz karperecek és vas fibula) restaurálása*.

Sörös, F. Zs. & Vass, B. (2020). “Death do us part”: Funerary Practices in the Late Iron Age cemetery of Novajdrány – Sárvár-Erdészház (Hungary). In Kleinová, K. (ed.), *26th EAA Virtual Annual Meeting: Abstract Book* (pp. 232). Prague, Czech Republic: European Association of Archaeologists.

Szabó, M. & Petres, É. (1992). *Decorated Weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin*. Inventaria Praehistorica Hungariae V. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

Vass Biborka – Sörös F. Zsófia • Novajidrány–Sárvár-erdészház: Kelta temetőrészlet a Cserehát lábánál

- Szabó, M. (2007). *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri–Hosszú-dűlő*. Budapest: L'Harmattan.
- Szabó, M. & Tankó, K. (2012). La nécropole celtique à Ludas-Varjú-dűlő. In M. Szabó, K. Tankó & Z. Czajlik (eds), *La nécropole celtique à Ludas–Varjú-dűlő* (pp. 9–152). Budapest: L'Harmattan.
- Szabó, M. (2014). Sur la question de l'élite des Celtes orientaux à l'Âge du fer. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 65, 73–117. <https://doi.org/10.1556/AArch.65.2014.1.3>
- Szabó, M. & Tankó, K. (2018), La nécropole celtique à Sajópetri–Homoki-szőlőskert. In M. Szabó, K. Tankó & Z. Czajlik (eds), *La nécropole celtique à Sajópetri–Homoki-szőlőskert* (pp. 9–224). Paris: L'Harmattan.
- Tankó, É. & Tankó, K. (2012). Cremation and deposition in the Late Iron Age cemetery at Ludas. In Berecki S. (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin* (pp. 249–258). Bibliotheca Mvsei Marisiensis 5. Târgu Mureş: Editura Mega.
- Wolf, M. & Simán, K. (1986). A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentése 1984-ben. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 24, 347–353.